

Ambrož Kvartič¹

V HUDI LUKNJI STRAŠI! PRIKAZEN IN NJEN KONTEKST

UVOD

Huda luknja z vsem svojim bogastvom ponuja pestre raziskovalne priložnosti za različne raziskovalce: geografe, geologe, speleologe, botanike, arheologe in zgodovinarje. Napolnjuje pa jo tudi množica zgodb, ki se raztezajo od mitoloških ostankov do sodobnih motivov, zaradi katerih je še posebej zanimiva in vznemirljiva tudi za folkloristiko. Med vsemi zgodbami je območje Hude luknje v zadnjih nekaj desetletjih daleč najbolj zaznamovala povedka o prikazni ženske, ki bodisi štopa, bodisi se v avtomobilu prikaže kar sama in po nekaj prevoženih kilometrih izgine iz premikajočega se vozila. In tej prikazni posvečam nekaj naslednjih strani.

Že ko sem izbiral temo članka, sem se odločil, da moj namen ne bo ugotavljati resničnosti oziroma neresničnosti prikazni in z njo povezanih dogodkov, pač pa se bom osredotočil na zgodbo same, torej na pripovedno gradivo, zbrano na terenu. Zanimali so me ključni vsebinski detajli, ki se spreminjajo in ohranjajo iz pripovedovanja v pripovedovanje, hkrati pa sem skušal ugotoviti, kako je zgodba vzajemno povezana z ljudmi in kraji, kjer živi. Zanimalo me je tudi, kdo zgodbo pripoveduje, pod kakšnimi pogoji se je razvila in kaj jo ohranja pri življenju danes. S člankom torej poskušam osvetliti njeno vlogo ter jo umestiti v družbeno-zgodovinski okvir, izhajajoč na eni strani iz skupnih detajlov in na drugi strani iz nekaterih ključnih kontekstualnih podatkov, ki sem jih zbiral skupaj z zgodbami.

S prikaznijo iz Hude luknje sem se prvič srečal leta 2009, ko sem pripravljal diplomsko nalogo o sodobnih povedkah v Velenju (Kvartič 2009). Nekaj zgodb o prikazni sem kasneje zbral skupaj z drugim pripovednim gradivom med raziskavo o sodobnih povedkah v Sloveniji, ki poteka od konca leta 2009, večino gradiva pa sem dobil od maja do julija 2011, ko sem za pripravo tega članka opravil posebno raziskavo v krajih Šaleške in Mislinjske doline. Skupno je v raziskavi sodelovalo 74 informatorjev² iz Velenja, Pake pri Velenju, Doliča, Mislinje, Šmartnega pri Slovenj Gradcu, Slovenj Gradca, Raven na Koroškem, Dravograda in Mute, starih med 8 in 73 let. Kot uporabno gradivo sem upošteval in dokumentiral tudi posamezne citate na različnih spletnih mestih (Prim. Internetni vir 1), pri analizi zgodb pa sem uporabil tudi gradivo, predstavljeno v kratkem filmu z naslovom »Bela žena, črna baba« (Nahtigal 2008), ki je hranjen v dokumentaciji Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

1 Ambrož Kvartič je mladi raziskovalec na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete UL, ambroz.kvartic@ff.uni-lj.si.

2 Iz posnetih in drugače zabeleženih intervjujev je nastal poseben arhiv, v katerem ima vsak od informatorjev svojo številko, sistem pa zaradi preglednosti uporabljam tudi v članku – številka posameznega sogovornika je ob navedbah primerov povedk zapisana v oklepajih ob koncu posameznikove replike ali v vezanem besedilu ob koncu navedbe na terenu pridobljenega podatka.

HUDA LUKNJA IN NJENA PRIPOVEDNA FOLKLORA

Že ledinsko ime *Huda luknja* kaže na specifičen odnos ljudi do tega prostora, ki ga oblikujeta posebnost in lepota naravnih danosti na eni (Prim.: Soteska 1980) in »romantična skrivnostnost« na drugi strani (Prim.: Dobnik 2008). Odmaknjenost od naselij, dolgoletna neprehodnost in geo-morfološke podobe so specifična kulisa za razvoj pripovedne folklore. Podoba Hude luknje³ je bila v tradicijskih predstavah (v obdobjih pred izgradnjo ceste) sinonim za kaos, za »zunanji svet«, človeku prepovedano bivališče bajnih bitij, ki ga zaznamujeta nevarnost in smrt. Po mitološkem izročilu naj bi se v jami Huda luknja nahajalo veliko podzemno jezero, kjer so prebivala htonska bitja pozoji (Poles 1999: 124). Soteska je v pripovednem gradivu 19. stoletja predstavljena kot območje z največjo gostoto bivališč zalih (belih) žena oziroma vil v širši okolici (Poles 1999: 128). Vile so naseljevale jame v Tisniku (Pilanca in Špehovka), znane tudi kot 'Babje lukne' (Verdinek 2002: 35), ter pomagale okoliškim kmetom pri pravilni izbiri posevkov (Hudales 1991: 51). Tradicijske povedke obdobja pred drugo svetovno vojno govorijo o tamkajšnjih jamah tudi kot o skrivališču plenilskih razbojnikov (Hudales 1991: 123).

Folklorno podobo Hude luknje so nadalje oblikovale osebne pripovedi in govornice, ki so jih sprožali realni zgodovinski dogodki in osebe. Zanimiv in skrivnosten prebivalec soteske, ki je zaznamoval govornice prve polovice 20. stoletja, je bil puščavnik Emerit Valentin (Valentin Podstenšek), spoštovan kot sveti mož in preziran kot šarlatan (Hudales 1991: 124 op.). Hudo luknjo in njeno folkloro je močno zaznamovala druga svetovna vojna, ko so se v soteski odvijali spopadi med partizani ter nemškimi in ustaškimi vojaki (Dobnik 2008), svoj pečat je v pripovednem gradivu pustila tudi vojna za Slovenijo, po kateri naj bi v umetnih jaških po celi soteski ostale velike količine razstreliva, ki lahko eksplodira v vsakem trenutku in pokoplje sotesko (42). Kronološko najslabše opredeljen segment folkloro tvorijo govornice, da naj bi neznanci v jame zakopavali žive ljudi (57).

Kakšno mesto v tako pestrem repertoarju pripovedne folkloro torej zaseda danes daleč najbolj znana in najbolj razširjena povedka – zgodba o prikazni iz Hude luknje?

POVEDKA⁴ O PRIKAZNI IN NJENE RAZLIČICE

Repertoar zgodb o prikazni v Hudi luknji je veliko bolj pester, kot se zdi na prvi pogled – splošna in splošno znana različica zgodbe o prikazni v Hudi luknji z enakimi ključnimi detajli preprosto ne obstaja. Raziskovalec lahko opazuje bogato oblikovno pestrost gradiva, saj se to razteza od kratkih replik (ki lahko vsebujejo samo pozitivno trditev, da v Hudi luknji straši) do daljših pripovedi z razvito fabulo, ki jim lahko sledijo tudi precej domiselne racionalizacije opisanih nadnaravnih dogodkov. Gradivo je še bolj pestro na ravni vsebine: motivi variirajo v številnih podrobnostih, te pa se spreminjajo glede na kraj pripovedovanja, generacijo, ki ji pripovedovalec pripada, itd. Po opravljeni tekstualni analizi zbranega gradiva o prikazni je

3Z imenom *Huda luknja* v nadaljevanju članka označujem celotno sotesko. Kjer imam v mislih samo vhod v največjo izmed štirih jam, je to zapisano posebej.

4»Povedka /.../ se dogaja v resničnem svetu in nenavadni dogodek, ki ga opisuje, ni nemogoč ali nepredstavljen, lahko zveni celo verjetno. Ustreza vsakodnevni življenju navadnih ljudi in sodobnemu sistemu vrednot, ki jo obkroža.« (Dégh, 1994: 29).

jasno, da je vsem različicam skupen samo en detajl – prikazen je ženskega spola, imenovana *baba* ali *žena*.

S: Neka ženska se je kazala in je blo v bistvu, da je večkrat štopala in pol tisti, ko so jo pobrali, je pol v bistvu pač, ko so se peljali, zginla vmes. Recimo, če je na zadnjih zicah sedela, ko so jo pobrali, je čez en čas ni več blo. To sem več zgodbic čula. (27)

Motiv z izrazito variabilnostjo je fizična podoba prikazni. Kot vidne telesne attribute so sogovorniki navedli samo njeno oblačilo, v nekaterih primerih tudi lase, mlajša sogovornica je povedala tudi, da je bosa (39). Čeprav je pomemben podatek nekaterih povedk, da vozniki prikazen zagledajo v vzratnem ogledalu, nihče od sogovornikov ni znal opisati potez njenega obraza. Najbolj zanimiv podatek je barva njene podobe, saj opisi nihajo med dvema skrajnima poloma barvne lestvice, med črno in belo, pri tem pa so sogovorniki razdeljeni približno na pol:

S: /.../ Poznam verzijo, da se je tista črna baba nekako, ne prikazvala, ampak da ljudem, ko so se čez Hudo luknjo vozli, da se je v avtu kar naenkrat znašla in pol kar naenkrat izginla. Ampak to je pa tudi vse, kar vem.

R: A je bila črna?

S: Črna je bla, ziher. (16)

S: To zgodbo poznam ja, in sicer takšno verzijo, da se ženska prikazuje po polnoči oblečena v belo poročno obleko z belimi rokavicami čez komolce in belo tančico na glavi (62)

Lik črne babe oziroma bele žene je edina točka sodobnih povedk o prikazni, ob kateri lahko razmišljamo o njihovi kontinuiteti skozi daljše časovno obdobje. Tako črna kot bela žena sta namreč pogosta lika v starejših segmentih slovenske pripovedne folklore, znana po večini našega kulturnega prostora (Stanonik 1999: 217). Po navadi sta predstavljeni kot škodljivi bitji, tudi kot znanilki smrti (Mencej 2010: 37). *Bele žene* je na drugi strani splošno poimenovanje za dobrohotne vile oziroma žalik žene (žal žene), ki naj bi jih bilo tudi v Hudi luknji in tudi širšem prostoru veliko (Poles 1999: 128). Vendar so to samo mogoča izhodišča – s primerjavo do sedaj zbranega gradiva kontinuitete zgodb o prikazni v Hudi luknji ni mogoče potrditi.

Večina sogovornikov se je strinjala z informacijo, da je prikazen škodljiva oziroma nevarna, predvsem pa naj bi jo bilo nevarno srečati – velikokrat ji je namreč pripisana (celo izključna) odgovornost za številne prometne nesreče v Hudi luknji, tudi tiste s smrtnim izidom:

S: Neka bela ženska naj bi bla, da če peljaš čez Hudo luknjo se ti nenadoma pojavi na zadnjem sedežu. In potem ti pokaže neko cesto, ki pa ni cesta in zgrmiš v prepad, noter v Pako.

R: Se pravi, zmede človeka, al kako?

S: Ja, zmede človeka, ja.

R: In je pol prometna nesreča?

S: Ja tk lepo ti govori, ti pač slediš njenim besedam in zgrmiš noter v reko Pako.

(15)

Na drugi strani je bilo nekaj sogovornikov tudi prepričanih, da je prikazen (kot diametralno nasprotje) popolnoma neškodljiva ali da voznika, ki se mu prikaže, celo varuje pri vožnji skozi nevarno Hudo Luknjo in iz vozila izgine šele, ko je kočljivi odsek ceste že za njim (8):

S: Ja js sm tk slišala da ko se mim pelješ, se ti – pač mim Hude luknje – da se usede zraven tebe v avto pač na sosednji zic in da pač – tam, a ne. In da se pol pelje s tabo in da tam, ko prideš pač mimo Hude luknje, da pol pa izgine. Ampak da se nič ne ustrašiš⁵, da nisi tk neki – (32)

Črna baba/bela žena se potnikom skozi Hudo luknjo prikazuje na dva načina. Najprej kot statična figura, mimo katere vozijo avtomobili, na cesti (19) ali ob robu ceste (13). Pri tem so se ji vozniki včasih prisiljeni izogniti, kar je predstavljeno tudi kot vzrok za prometno nesrečo. Drugi (in v zgodbah pogostejši) način je, da vstopi v intimni prostor avtomobila, kamor jo bodisi sprejme voznik (motiv štopanja) bodisi se prikaže sama od sebe, v obeh primerih pa iz njega izgine. Avtomobil tako predstavlja ključni medij za interakcijo, vendar pa ni edino prevozno sredstvo, katerega vozniki (potniki) srečujejo prikazen:

S: Ja al pa da se je pojavla na avtobusu⁶. Pač z avtobusom, ko so se peljali mimo Hude luknje se je pač kr pojavla ena ženska na avtobusu, pač zraven enga je sedela in ...

R: A gor je prišla?

S: Ne, pač kr naenkrat se je pojavla tam na sedežu in potem, ko so se peljali mimo, je zginla. (21)

Pomemben variabilen podatek v povedkah je tudi *prostor* oziroma točka v prostoru, kjer se prikazen pojavlja. Poleg celotne dolžine ceste skozi Hudo luknjo je največkrat omenjena lokacija kraška votlina nasproti jame Huda luknja, kjer je postavljen spomenik nadvojvodi Johannu, graditelju ceste skozi sotesko (1826). Druga pogosteje izpostavljena točka je skalni osamelec na vhodu v sotesko z mislinjske strani (43). Ostale lokacije so omenjene redko, če pa so, je njeno prikazovanje postavljeno na točko aktualnega ali nekdanjega izpostavljenega objekta v prostoru. Največkrat omenjeni *čas* prikazovanja je ponoči, natančneje med polnočjo in eno zjutraj (29, 39), lahko pa se prikazuje tudi podnevi, v skrajni različici pa samo ob določenih dnevih v tednu (4).

Pripovedovanju povedke včasih sledita vrednotenje in racionalizacija v zgodbi opisanih (nadnaravnih) dogodkov, ki sta skoraj praviloma dialoške in kolektivne narave ter aktivno vključujeta tako pripovedovalca kot njegove naslovnike. Ob tem udeleženci folklornega dogodka podajo tudi svoja stališča do verjetnosti posredovane vsebine in izražajo dvom ter sprejemanje ali zavračanje resničnosti opisanih dogodkov. Na eni strani gre pri tem za ugibanje o identiteti prikazni⁷, na drugi strani pa se v procesu racionalizacije večkrat zgodi tudi kontekstualizacija podanega primera. Informatorji pri tem zgodbo povezujejo z zelo različnimi zgodovinskimi dogodki in osebami:

S: Eno žensko so tam povozli, pa zdej straši tam. (56)

5Moj poudarek (op. p.)

6Moj poudarek (op. p.)

7Tudi vzroki za njeno smrt in povratek.

S: *Drgač je pa ati reku, da je nek – da so neki Rusi bli tuki, pa da so neki hipnotizirali ljudi, ne vem. Al nek cirkus je reku, ker on je takrat iz vojske prišu, pa se je tisto govorilo –*

R: *Ka, hipnotizirali so jih, da so videli, ali kaj?*

S: *Ja, neki Rusi so bli s cirkusom, okrog so hodli in so menda hipnotizirali ljudi in takrat so se tud te govorice ven pojavile. Da neka ženska pač, da se kar pojavi. In tud v Doliču da so bli, ti Rusi. Zdej ne vem, al da so ljudi hipnotizirali, al da se je to komu res zgodilo, al si je to kir zmisil, to pa ne vem. (32)*

S: *Ja, pač, ko je bla trgovska pot tu iz Šaleške doline proti Slovenj Gradcu, so pač bli roparji noter v Hudi luknji pa so velik tih trgovcev oropali pa pobili.*

R: *In je to še od takrat?*

S: *Ja zaradi tega. (30)*

Druge racionalizacije zgodb vključujejo ugibanja o načrtnih prevarah in potegavščinah lokalnih prebivalcev (Nahtigal 2008), nesporazumih ali celo posledicah prekomerne uporabe alkohola (S: /.../ *črna baba se tk al tk sam pijancem prikazuje (43)*). Zanimiva različica racionalizacije pravi, da so zgodbo o prikazni in predvsem z njo povezano prometno nesrečo razširili med prebivalci Mislinje in Doliča zato, da so lahko medtem, ko je policija preverjala situacijo v Hudi luknji, »v miru« oropali pošto v Mislinji (42).

MIGRACIJSKI MOTIV 'IZGINJAJOČE ŠTOPARKE' IN NJEGOVA LOKALIZACIJA

Pri pregledu sodobne folklore o nenavadni prikazni ženske v Hudi luknji, ki se pojavlja bodisi kot figura ob robu cestišča bodisi kot potnik na zadnjih sedežih v avtomobilih, lahko opazimo močne vzporednice z »v folkloristiki največkrat analiziranim« (Brunvand 1981: 24) tipom povedke, imenovanim *izginjajoči štopar* (vanishing hitchiker – Glej tudi Brunvand 2001). V sodobnosti je motiv razširjen po zelo širokem geografskem prostoru od Anglofonske Amerike in Evrope do Indije (Prim.: Lyngdoh 2010), njegovo raznovrstnost pa lahko opazujemo tudi skozi čas, saj je v folklori prisoten že vsaj od 19. Stoletja naprej (Bennett 1985). V Sloveniji je Huda luknja najbolj znana lokacija prikazovanja duha štoparke (Glej npr. Internetni vir 2), vendar najdemo motiv tudi v drugih regijah. V strokovni literaturi je dokumentirana varianta, umeščena v Krakovski gozd (Kropej 2004: 188) na Dolenjskem, v svojem arhivu pa hranim tudi pripovedi, umeščene v Zgornjo Savinjsko dolino na lokalno cesto med Lučami in Solčavo (pri skalnem osamelcu Igla) ter na slovensko stran predora Karavanke. V naši soseščini je konec osemdesetih let prejšnjega stoletja v hrvaški Istri veliko medijsko pozornost pritegnil primer v črno oblečene ženske, ki je ustavljala voznike pred istrskim predorom Učka (Internetni vir 3), ta motiv pa je za svojo kratko zgodbo z naslovom Prikazovanje uporabil tudi Drago Jančar (1992: 59-64).

Da se je lahko po vsem svetu znan motiv izginjajoče štoparke »udomačil« v konkretnem (mikro) prostoru Hude luknje, se je moral najprej *lokalizirati*, kar pomeni, da je v zgodbah predstavljen viden fizični element iz pripovedovalcem znanega okolja (nepremičnine, materialne dobrine, tehnologija, naravne poteze, pa tudi konkretne osebe), kamor je umeščena vsebina (Kvartič 2010: 97). Tako viden izkustveni prostor dobi vlogo kulise, ki pomaga pri

ustvarjanju navidezne bližine v pripovedi opisanih dogodkov. Vendar se tudi znotraj repertoarja *lokalizirane folklore* vsebinski detajli spreminjajo od pripovedovanja do pripovedovanja⁸. Na eni strani je veliko odvisno od domišljije posameznega pripovedovalca in njegove spretnosti, kako obdržati poslušalce v napetosti, da zgodba doseže največji učinek. Na drugi strani pa lahko opazujemo (zavestno) presojo o izbiri vsebinskih podrobnosti, s katerimi se dogodki, opisani v zgodbi, povežejo z relativnim »tukaj in zdaj« glede na nosilce, s splošno družbeno-zgodovinsko situacijo, načinom življenja itd. Tako se poleg lokalizacije med pripovedovanjem odvije tudi proces kontekstualizacije. Živa folklor namreč odseva glavne skrbi, napetosti in strahove, pa tudi vrednote in interese obdobja, v katerem jo najdemo (Campion-Vincent 2002: 33). Sporočila, ki jih nosi pripovedna folklor, so tako vedno podprta z njenim kontekstom, pri tem pa imajo posebno mesto prav povedke o srečevanju z nadnaravnim, saj prenašajo in krepijo predvsem tista sporočila, ki so povezana z družbenimi vrednotami in normami (Mencej 2008: 228).

NOSILCI

Velika večina sogovornikov (skoraj vsi) je kot čas aktualnosti zgodbe o prikazni v Hudi luknji navedla svojo mladost – čas pripovedovanja zgodbe je bil tako postavljen (relativno glede na posameznika) deset, dvajset ali trideset let nazaj v preteklost, kasneje pa naj je ne bi bilo več slišati. Samo srednješolci in študentje so bili tisti sogovorniki, ki so aktualnost zgodbe umestili v sočasnost njenega pripovedovanja in njene splošne popularnosti, torej v sodobnost. Tako se zdi, da je primarna skupina aktivnih pripovedovalcev zgodbe o prikazni zamejena generacijsko in jo predstavljajo mladi, natančneje najstniki. Pri njih sem naletel tudi na v detajlih najbolj pestro pripovedovanje in na največjo mero čustvene vpletenosti v dogajanje v zgodbi – npr. zaradi pristnega (in pristno izraženega) strahu dve sogovornici o tej zgodbi sploh nista bili pripravljene govoriti (26, 56). Skupina aktivnih nosilcev povedke o prikazni je generacijsko omejena tudi navzdol, saj preadolescenca te zgodbe ne pozna – med sogovorniki je bilo tudi nekaj otrok, starih med osem in trinajst let iz Velenja, Mislinje in Slovenj Gradca, ki zgodb o prikazni niso še nikoli slišali.

V obdobju adolescence je folklor, katere osrednje teme so nadnaravno, grozljivo, bizarno in skrivnostno, ključnega pomena. Čas prehoda od otroštva k odraslosti zaznamujejo radikalne spremembe v posameznikovem življenju, ki nujno prinašajo (kolektivno) tesnobo in strahove, ti pa se sproščajo tudi s folkloro. Mladi z aktivnim pripovedovanjem preizkušajo meje svojega sveta in se oblikujejo v odrasle osebe (Dégh 2001: 252) v njihovem repertoarju pa prednjačijo teme, kot so umori, duhovi, satanizem, magijske prakse ipd. (Ellis 2004), ki sprožajo fascinacijo ter hkrati privlačijo in odbijajo. Soočenje z vsebino folklor, ki postavlja resničnost pod vprašaj, prinaša (močno) zavedanje samega sebe ter pomaga pri razumevanju smrti in minljivosti, zgodbe pa vsebujejo tudi nekatere moralne lekcije. Življenje fantazijske folklor pri mladih zaznamujejo tudi nekatere ritualne prakse, kot je na primer klicanje duhov (Prim. Tucker 2005), kontekst pripovedovanja takšnih zgodb pa vključuje večerne ure v dijaških in študentskih domovih, poletne tabore, zabave in druge družabne dogodke:

⁸S tem imam v mislih vse situacije, kjer pride do prenosa folklor – tako tudi spletne forume, objavo folklor v množičnih medijih in podobno.

S: /.../ Zdej se pa ponavadi ta zgodba govori, ko se odhaja iz kake žurke, in je potrebno it čez Hudo luknjo domov, tk da si ponavadi premišliš in se odločiš da boš počakal, da se zdani (smeh) (62)

Poleg vsega naštetega lahko zgodbam o prikazni pripišemo tudi močno vzgojno funkcijo, neposredno povezano s splošno nevarnostjo cestnega odseka skozi sotesko, zaradi katere dobi zgodba vlogo splošnega opozorila na povečano koncentracijo pri vožnji skozi Hudo luknjo. Pogoste prometne nesreče (tudi s smrtnim izidom) so realnost tega prostora – poročila o njih se v različnih časovnih intervalih pojavljajo v tiskanih in drugih medijih (Prim. Internetni vir 4, Naš čas 2007: 18). Prikazen kot povzročiteljica prometnih nesreč na eni strani narekuje povečano previdnost, na drugi strani pa je kot primer žrtve prometne nesreče (kadar je tako predstavljena v zgodbi) tudi negativni zgled posledic nepremišljene vožnje.

DRUŽBENO-ZGODOVINSKI KONTEKST

Vendar ugotovitev, da zgodbe o prikazni večinoma najdemo v repertoarju folklorne mladine, še ni dovolj za odgovor na vprašanje, zakaj so se lokalizirale prav v Hudi luknji. Po podrobnejšem pregledu podatkov o sogovornikih, zbranih ločeno od pripovedovanja zgodb, se zdi, da so nosilci povedke predvsem tisti, katerih pomemben del življenjske zgodbe (je) predstavlja(la) redna pot skozi Hudo luknjo ali pa so del skupine ljudi, ki jo je v nekem časovnem obdobju zaznamovala ista pot.

Pri tem razmišljanju nam lahko pomaga na prvi pogled nesmiselno vprašanje, kdaj se je zgodba razvila in začela krožiti. Med sogovorniki sem pogosto naletel na predlog, da moram o prikazni vprašati najstarejše prebivalce krajev okoli Hude luknje. Vendar, presenetljivo, sogovorniki, rojeni pred, med in neposredno po drugi svetovni vojni, zgodbe bodisi niso poznali bodisi so mi zagotovili, da je mlajša (6, 12, 63). Povedka je tako kljub morebitnim povezavam s starejšimi folklornimi ali celo mitološkimi lokaliziranimi prvinami po svojem nastanku relativno sodobna.

V iskanju »rojstva« povedke se moram ponovno ozreti na njene glavne nosilce – mlade – in na z njimi povezane zgodovinske dogodke, ki bi lahko pomenili dovolj močan sprožilni moment za nastanek zgodbe. Velike spremembe v regiji je prinesla ustanovitev prvih srednjih šol v Velenju (šolsko leto 1958/59) in Slovenj Gradcu (1960/61), ki se je zgodila med drugim velikim valom ustanavljanja srednjih šol po drugi svetovni vojni v Sloveniji (Stergar 1988: 36). Šolska centra, ki sta ponujala različne poklicne programe, si vse do ustanovitve gimnazije v Slovenj Gradcu leta 1996 po vsebini programov nista bila konkurenčna, vse pestrejša izbira programov izobraževanja pa je tako konec šestdesetih let dvajsetega stoletja prinesla prve množične (delno tudi organizirane) premike ključne starostne skupine med 14. in 19. letom starosti na relaciji Velenje - Slovenj Gradec⁹. Tako se je v nekaj letih oblikovala kritična masa

⁹Pri ilustraciji migracij dijakov nam lahko pomagajo statistični podatki o stalnem bivališču vpisanih na srednješolske programe v obeh krajih. V prvem letu delovanja srednje šole v Slovenj Gradcu so se k pouku v srednjo šolo iz Velenja vozili 4 dijaki, pet let kasneje pa že 17. Število velenjskih dijakov v Slovenj Gradcu se je od leta 1970 z nekaj odstopanji vztrajno povečevalo in leta 1983 doseglo že skoraj 200 dijakov (Zbornik 1985: 151, Preglednica 4). Podatki za dijake s Koroške, ki so obiskovali šolski center v Velenju, v takšni obliki niso zbrani. Enega redkih oprijemljivih podatkov najdemo v Zborniku Srednje šole Slovenj Gradec, kjer je zapisano, da v šolskem letu 1990/91 »okrog 15% vpisanih prihaja iz velenjske občine, približno toliko pa se jih iz naše občine vozi v velenjske šole.« (Zbornik 1991, 11). Ta podatek je žal samo orientacijska točka in zaenkrat lahko le ugibamo, če se je tako razmerje ohranjalo skozi daljše časovno obdobje. Gotovo je le, da ga je porušila

(mladih) ljudi s podobnim načinom življenja, katerega skupni imenovalc je bila dnevna (kasneje tudi tedenska) pot skozi Hudo luknjo. Menim, da lahko na podlagi teh podatkov, postavim hipotezo, da so prav opisane migracije tisti moment, ki je sprožil povedko o prikazni iz Hude luknje. Število dnevni in tedenskih migracij skozi Hudo luknjo je (z desetletjem in pol zamika) naraslo tudi s povečevanjem števila študentske populacije. Razvoj te družbene skupine pomenil tudi spremembe v dinamiki povedke o prikazni, saj so jo študentje bodisi prenesli iz svoje srednješolske izkušnje v novo situacijo bodisi usvojili na novo, saj prej s tem prostorom niso imeli stika¹⁰. Verjetno je širjenje povedke naraščalo vzporedno z rastjo števila študentov v koroški regiji¹¹, vendar je zaradi diahronega prekrivanja posameznikov v obeh populacijah to težko ali celo nemogoče preveriti.

Vse omenjene in tudi druge migracije skozi Hudo luknjo (na primer dnevne migracije delovne sile (Pavšek 2001)) predstavljajo situacijo, v kateri se poveča možnost, da se bo zgodil prenos (pripovedovanje) povedke o prikazni. Mlajša sogovornica iz Slovenj Gradca je recimo povedala, da si s prijateljicami pripovedujejo zgodbo o prikazni skoraj vsak teden, ko se vozijo v Velenje v restavracijo s hitro prehrano McDonald's (53). Pri analizi zbranih podatkov o trendih in naravi migracij skozi Hudo luknjo lahko ne samo opazujemo, kako ti procesi oblikujejo zgodbo o prikazni, pač pa tudi bolje razumemo zanimivo opažanje, da je povedka veliko bolj znana in razširjena na mislinjski kot pa na šaleški strani Hude luknje – vtis, ki so ga potrdili tudi sogovorniki (19, 40) in dejstvo, ki ga podpira tudi statistika.

Presenetljivo je, da v obdobju verjetnega nastanka oziroma razvoja povedke najdemo tudi pomemben zgodovinski dogodek, ki je radikalno preoblikovala identiteto Hude luknje – ukinitvev železniškega prometa med Velenjem in Dravogradom v letih 1968 in 1969 (Bezljaj 2010: 139). Popolna preusmeritev tranzitnega prometa z železnice na cesto konec šestdesetih let je prinesla novo zelo pomembno kontekstualno sestavino za razvoj povedke o prikazni. Glede na to, da je najstarejša zgodba o prikazni s terena, ki sem jo še lahko datiral, umeščena prav v konec šestdesetih let (19) in sodeč po dejstvu, da niti med sogovorniki niti v pisnih virih nisem dobil variante povedke o prikazni, ki bi se pojavljala na vlaku, lahko celo domnevam, da se je povedka dokončno oblikovala šele (vendar kmalu) po ukinitvi železniškega prometa skozi Hudo luknjo. Ukinitvev proge je bil travmatičen dogodek za prebivalce obeh strani soteske (6, 63) in je izzval burne reakcije civilne družbe (Grabner idr. 1999: 29). Verjetno je, da so kot hipne in široko negativno sprejete spremembe tudi ti dogodki oblikovali svoj del repertoarja pripovedne folklorne Hude luknje, ki pa je danes zaradi kronološke oddaljenosti in posledičnega popolnega sprejetja spremembe že izginil ali se vsaj radikalno preoblikoval.

ZAKLJUČEK

Čeprav v zgodbi o prikazni iz Hude luknje v večini vsebinskih segmentov najdemo vzporednice z mednarodnim, migracijskim tipom povedke, t.i. 'vanishing hitchhiker'

ustanovitev gimnazije v Slovenj Gradcu leta 1996.

¹⁰Na primer dijaki Srednje šole Ravne na Koroškem (20, 24, 41)

¹¹Pri navedbi teh podatkov je treba opozoriti, da se del študentov visokošolskih programov, ki prihajajo s Koroške, v kraj svojega študija ne vozi skozi Hudo luknjo, pač pa po dolini Drave v Maribor in druge kraje vzhodne Slovenije, kjer izvajajo visokošolske programe. Vendar je število slednjih po ocenah zaposlenih na šolskih centrih Slovenj Gradec in Ravne na Koroškem manjše v primerjavi s tistimi, ki se čez Hudo luknjo vozijo v Ljubljano, na Obalo pa tudi v Maribor.

(izginjajoči štopar), je za njeno razumevanje veliko pomembnejše, da jo obravnavamo kot lokalizirano in kontekstualizirano povedko, z detajli umeščeno v prostor Hude luknje in v življenja ljudi, ki so na ta prostor vezani. Osnovni fabuli, ki predstavlja v črno ali belo oblečeno žensko ter njeno prikazovanje in izginjanje iz premikajočih se vozil, so pripisane lokalne poteze: vidne realne lokacije, etnografski podatki (štopanje, prometne nesreče) ipd. Z realnimi dogodki in resničnimi osebami so podprte tudi racionalizacije zgodbe in ugibanja o tem, kdo naj bi bila prikazen in kakšni so njeni razlogi za pojavljanje. Povedka se je sicer lokalizirala v prostor, ki ga je že pred njenim razvojem napolnjeval pester repertoar folklorne, zato je mogoče, da se je oblikovala tudi pod vplivom starejšega gradiva, vendar za to ni neposrednega dokaza.

Povedka o prikazni v Hudi luknji je, kljub prepričanju mnogih, predvsem starejših sogovornikov, še danes privlačna in v obtoku. Analiza gradiva je pokazala, da je del repertoarja folklorne mladosti, ki so v pripovedovanju izkazali tudi največjo pestrost motivov in izpostavili najbolj nenavadne detajle. Pripovedovanje skrivnostnih in grozljivih zgodb predstavlja pomemben del razvoja mladega človeka, saj pomagajo pri njegovi socializaciji in splošni iniciaciji v novo fazo življenja na poti k odraslosti. Povedka izpolnjuje tudi vzgojno funkcijo, saj z izpostavljanjem negativnih primerov opozarja na povečano previdnost pri vožnji skozi sotesko, katere realnost so pogoste in hude prometne nesreče.

Kot eden ključnih kontekstualnih (socioloških) podatkov pri vprašanju o nastanku povedke so se pokazale dnevne ali tedenske migracije skozi Hudo luknjo. Prav s povečanim številom dnevnih migrantov v šestdesetih letih dvajsetega stoletja, katerega razlog je ustanovitev šolskih centrov v Velenju in Slovenj Gradcu, se je namreč ustvarila kritična masa ljudi z enako izkušnjo, kar je predpogoj za oblikovanje folklorne. Pred tem obdobjem podobnih povedk o prikazni na področju Hude luknje ni zaznati. Na razvoj povedke je imela verjetno pomemben vpliv tudi sočasna ukinitve železniške povezave Velenje-Dravograd (1968).

Analiza zbranega gradiva o prikazni je pokazala, da je povedko v vseh obdobjih oblikovala aktualna družbeno-zgodovinska situacija in da so vse njene variante podprte s splošno situacijo, v kateri živijo in se širijo. Zato je pri raziskovanju in beleženju folklorne na terenu pomembna vsaka malenkost, naj gre za vsebinski detajl, življenjsko zgodbo sogovornikov ali informacije o kontekstu, ki vključujejo zgodovinske, demografske in antropološke podatke. Šele ti podatki nam lahko osvetlijo pravi pomen povedke in njenih variant za prebivalce krajev Šaleške in Mislinjske doline, ki so primarni (vendar še zdaleč ne edini) nosilci zgodb o prikazni. V prihodnosti bo zato zanimivo primerjati do danes zbrano gradivo s tistim, ki se bo oblikovalo (če in ko bo do tega prišlo) po izgradnji hitre ceste, t.i. tretje razvojne osi na Koroško, kar bo (tako kot pred štiridesetimi leti ukinitve železnice) ponovno redefiniralo identiteto Hude luknje in s tem radikalno spremenilo tudi njeno folkloro.

LITERATURA IN VIRI

- Bennett, Gillian
1985 'What's »Modern« about the Modern Legend'. *Fabula* 26: 219-229.
- Bezljaj, Leopoldina
2010 'Lesna industrija in prometne poti skozi čas'. V: *Občina Mislinja: Zbornik*. Mislinja: Občina Mislinja.
- Brunvand, Jan Harold

- 1981 *Vanishing hitchhiker*. New York, London: W.W.Norton & Company.
- 2001 *Encyclopedia of Urban Legends*. New York, London: W.W. Norton & Company.
- Dégh, Linda
- 1994 *American Folklore and the Mass Media*. Bloomington in Indianapolis: Indiana University Press.
- 2001 *Legend and Belief: Dialectics of a Folklore Genre*. Bloomington in Indianapolis: Indiana University Press.
- Dobnik, Bojana
- 2008 'V Hudo luknjo odkrivat pračloveka in jamskega medveda'. *Naša občina: Glasilo občine Mislinja* 38: 23-26.
- Ellis, Bill
- 2004 *Lucifer Ascending: The Account in Folklore and Popular Culture*. Lexington: University Press of Kentucky.
- Grabner, Valerija, Karol Rustja in Jurij Simoniti
- 1999 *Mislinjska železniška proga*. Slovenj Gradec: Koroški pokrajinski muzej.
- Hudales, Jože in Ivo Stropnik,ur.
- 1991 *Mlinškovo berilo: (i)zbrani etnološki in slovstveni zapiski*. Velenje: Kulturni Center Ivana Napotnika.
- Jančar, Drago
- 1992 'Prikazovanje'. V: *Pogled angela: trinajst zgodb*. Ljubljana: Mihelič.
- Kropej, Monika
- 2004 'Sodobne zgodbe študentov Univerze v Ljubljani'. *Traditiones* 33 (1): 175-200.
- Kvartič, Ambrož
- 2009 *Danes burek nič več: Sodobne povedke v Velenju*. Neobjavljeno diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- 2010 'Migracijski motivi sodobnih povedk o tujcih v velenjskem prostoru'. V: *Ustvarjanje prostorov*, Mencej, Mirjam in Dan Podjed, ur. Ljubljana: Filozofska fakulteta. Str. 92-111.
- Lyngdoh, Margaret
- 2010 'The vanishing hitchhiker among the taxi drivers in Shillong'. Neobjavljeno besedilo. Department of Estonian and Comparative Folklore, University of Tartu.
- Mencej, Mirjam
- 2006 *Coprnice so me nosile: Raziskava vaškega čarovništva v Vzhodni Sloveniji na prelomu tisočletja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Mencej, Mirjam, ur.
- 2010 *Pripovedi s Kozjanskega in Obsotelja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Nahtigal, Katarina in Špela Vidmar
- 2008 *Bela žena, črna baba*. Neobjavljeno video gradivo. Dolžina: 28'26". Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta.
- Naš čas
- 2007 'Neprilagojena hitrost'. *Naš čas* 54 (34), 30.8.2007: 18.
- Pavšek, Zoran
- 2001 'Dnevne migracije delovne sile v mestno občino Velenje'. V: *Velenje: Zbornik Raziskovalnega tabora v letih 1999 in 2000*, Šalej Matjaž, ur. Velenje: Erico. Str. 222-230.
- Poles, Rok
- 1999 'Sakralna dediščina velenjskega dela Šaleške doline v luči kontinuiteti identitete'. V: *Velenje: Razprave o zgodovini mesta in okolice*, Tone Ravnikar, ur., Velenje: Mestna občina Velenje. Str. 121-163.
- Stanonik, Marija
- 1999 *Slovenska slovstvena folklor*. Ljubljana: Klasje.
- Stergar, Eva
- 1988 'Je vpis v visoko šolstvo res že na meji demografskih zmožnosti?'. V: *Proučevanje študijske poti študentov v SRS: Generacija 1976*. Stergar, Eva, ur. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani. Str. 36-49.
- Tucker, Elizabeth
- 2005 'Ghosts in Mirrors: Reflections of the self'. *Journal of American Folklore* 118 (468): 186-203.
- Verdinek, Bojana

- 2002 *Lesene cokle: Folklorne pripovedi iz Mežiške, Mislinjske in Šaleške doline*. Glasovi 26. Ljubljana: Kmečki glas.
- Zbornik
- 1985 *VI. Zbornik Srednje šole Edvarda*
- 1991 *VII. Zbornik Srednje šole Slovenj Gradec 1960-1990*. Slovenj Gradec.

SPLETNI VIRI

- Internetni vir 1: <http://katjalenart.blog.siol.net/2007/10/31/bela-gospa/>, pregledano 29.4.2011.
- Internetni vir 2: <http://moskismet.com/clanek/rubrika/fokus/ceste-duhov.html>, pregledano 29.4.2011.
- Internetni vir 3: <http://www.borja.org/spy-caffe/misteriozna-zena-u-crnom>, pregledano 3.7.2011.
- Internetni vir 4: <http://www.radio-alfa.si/novice/prikaz-novic/cbmoduleid/434/articleid/292/nesrea-v-hudi-luknji.aspx>, pregledano 16.8.2011